

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 44., BR. 4., 121.-160., ZAGREB, TRAVANJ 1997.

UOČI DEKLARACIJE*

Josip Bratulić

Kad se u nekoj ljudskoj zajednici, tj. narodu, porodi svijest o sebi, nikne i potreba za promišljanjem i raspravljanjem o nacionalnom jeziku. Jezikom se, naime, okuplja svako ljudsko društvo u zajedništvo. Stari slavenski i stari hrvatski naziv za narod, etnos, bio je jezik.

Društvena povijest hrvatskoga jezika uzbudljivo je nastojanje da se jezikom prevlada rascjepkanost nacionalnog prostora i raznolikost hrvatske sudbine: hrvatski je narod živio stoljećima u tri povijesne pokrajine: Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji, zatim još u Dubrovniku, Istri i Bosni i Hercegovini; te su povijesne pokrajine sve do prošloga stoljeća živjele pod različitim političkim suverenitetima. Tri su, zatim, hrvatska dijalekta, koji su jednom bili i književni jezici: čakavski, kajkavski i štokavski. Tri su i hrvatska govora: ikavski, ekavski i ijekavski. Zato je borba za jedinstveni jezik i pravopis u Hrvata ujedno i borba za održavanje naroda u veoma nepovoljnim povijesnim prilikama.

U XIX. stoljeću, u vrijeme nacionalne integracije hrvatskoga naroda, prihvaćanjem štokavskoga književnoga jezika za sve Hrvate završena je povijesna podijeljenost, barem što se jezika tiče, te je taj politički čin u jeziku ujedinio

---

* Govor održan 13. ožujka na Svečanoj sjednici u povodu obilježavanja 30. obljetnice donošenja Deklaracije.

sve Hrvate, ali se do stvarnoga, tj. političkoga ujedinjenja svih hrvatskih pokrajina došlo sporo i postupno, a do suverene i neovisne hrvatske države naš je narod stigao tek u naše dane.

Hrvati su u svojoj burnoj prošlosti više puta i na različite načine trpjeli pritisak drugih naroda na svoje nacionalno biće, pri čemu je jezik, kao najraspoznatljiviji oblik posebnosti, najčešće i najžešće bio napadan. U srednjem vijeku pritisak na narodno biće vršio je latinski jezik; u razdoblju pojačanih pritisa iz Beča, u jeku opće germanizacije, to je bio njemački jezik; od kraja XVIII. stoljeća do kraja XIX. to je bio mađarski; u Dalmaciji, Istri i Dubrovniku – talijanski; od pobjede hrvatskih vukovaca, od kraja XIX. stoljeća do Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika to je bio srpski jezik. I latinski, i njemački, i talijanski jezik, u isto vrijeme dok su bili pronositelji prosvjeđivanja i pisane kulture, bili su ponekad i zatiratelji hrvatske posebnosti, jer su sebi postavili zadatak da potisnu i zamijene hrvatski jezik kao nacionalni, narodni jezik te tako od hrvatskog naroda stvore neki drugi jezik.

Povijest hrvatskoga književnoga jezika dug je i složen put kroz povijest samospoznavanja hrvatskoga naroda od njegovih prvih pisanih spomenika do danas. Hrvatska se pisana kultura, pa tako i književnost, kroz povijest izražavala trima jezicima: latinskim, staroslavenskim i hrvatskim, zatim trima dijalektima koji su bili i književni jezici, pisana trima pismima, latinskom, glagoljskom i ćirilskom, što je sve usporavalo nacionalnu integraciju, osobito stoga što nije postojalo političko i upravno središte za cjelokupni hrvatski narod. Liturgijski jezik u Hrvata bio je latinski i staroslavenski hrvatske redakcije. Od staroslavenskog jezika, s razvijenom srednjovjekovnom književnošću, izrastao je hrvatski književni i liturgijski jezik koji je književnošću, biblijskim tekstovima i propovijedima objedinjavao cjelokupni hrvatski prostor od XIII. do XIX. stoljeća.

Odluka hrvatskih preporoditelja tridesetih godina XIX. stoljeća da opći i zajednički jezik u svih Hrvata u tiskanim knjigama, u službenoj upotrebi i u Saboru bude štokavski književni jezik jekavskoga govora kako je zapisan u knjigama dubrovačkih pisaca, bila je logična, ispravna i opravdana. Ni u čakavskom, ni u kajkavskom jeziku ne bi se bila tada lako i jedinstveno sabrala raspršena uda domovine. U drugoj polovici XIX. stoljeća u složenoj jezičnoj situaciji u Hrvatskoj, kad se spore Zagrebačka filološka škola i njeni pristaše, na čelu s Adolfom Veberom Tkalčevićem, Riječka filološka škola s Franom Kurelcem i Zadarska škola s Antom Kuzmanićem, pobjedu su odnijeli hrvatski vukovci. Raspre i rasprave učenih filologa samo su ubrzale i pospješile ona rješenja koja su nudili filolozi koji su težili zajedništvu hrvatskoga i srpskoga jezika, ali i naroda, misleći kod toga da će hrvatski narod, narod zapadne kulture i civilizacije imati odlučujuću ulogu u budućem zajedništvu. U tom njih-

vom nastojanju podržavala ih je i središnja politička vlast u Beču i Pešti, smatrajući da će jezična pobjeda vukovaca u Hrvatskoj pomoći dvojnoj monarhiji ulazak u Srbiju i dalje na Istok. Kao i u crkvenoj politici Rima, tako i u kulturnoj i jezičnoj politici Beča, Hrvati su trebali poslužiti kao meka, na koju će se uhvatiti srpska, slavenska, pravoslavna riba čime bi se zaokružio politički i crkvenovjerski pejzaž srednje i istočne Europe. Do toga nije došlo, ali su interesi hrvatskoga naroda nepravedno, i često, žrtvovani za neuspjele i štetne kulturne, vjerske i političke eksperimente Beča i Pešte.

Nakon Prvoga svjetskoga rata, kad su se Hrvati u vrlo nepovoljnoj političkoj konstelaciji našli u novoj državi, Državi Srba, Hrvata i Slovenaca, nazvanoj kasnije Jugoslavijom, prvi put su doživjeli otvoreni pritisak na svoj nacionalni integritet na svim područjima na kojima se on očituje: više nije postojao hrvatski Sabor, kao odraz političke volje naroda, nisu postojali Odjeli hrvatske vlade za unutarnje poslove, za bogoštovlje i nastavu, za pravosuđe (svojevrсна ministarstva), kao u Austro-Ugarskoj monarhiji; pritisak na školski sustav provodio se iz novoga središta, Beograda, a on se posebice nametao u provođenju novoga jezika, srpskohrvatskoga, čak: srpskohrvatskoslovenačkog, s nastavnim programima koji su isticali srpstvo nad drugim nacionalnim posebnostima. Kad je uveden prisilno i "zajednički" tj. Belinev, pravopis, a izvan upotrebe stavljen Broz-Boranićev, podignuta je brana koja je trebala potopiti sve hrvatske nacionalne posebnosti prema shvaćanju da su tobože Srbi i Hrvati jedan narod, u dva plemena i dva imena. No dok je uoči Prvoga svjetskog rata (1913.) u Skerlićevoj anketi predlagano da jezik hrvatski i srpski uspostave jedinstvo na temelju jezično-pravopisno-slovopisnoga kompromisa – Hrvati bi preuzeli ekavicu, a Srbi bi prihvatili latinicu – u karađorđevićevskoj Jugoslaviji nametala se i ekavica i ćirilica.

Slom diktature kralja Aleksandra doveo je Hrvate, u jezičnim pitanjima, tamo gdje su bili prije 1918. Odlukom Hrvatske Banovine vraćen je Boranićev pravopis u škole, sastavljene su čitanke za osnovne i srednje škole u tradiciji hrvatskih čitanaka, izašla je poznata Krstić-Guberinina knjiga o razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika, u pripremi je bio pravopis na kojem je radilo pravopisno povjerenstvo pod jakim utjecajem Stjepana Ivšića. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske, nakon pada Jugoslavije, ti su procesi skrenuli prema radikalnijim rješenjima, tj. prema korijenskom pravopisu i prema leksičkom čišćenju hrvatskoga jezika.

Nakon 1945. godine u okviru proklamiranih nacionalnih i jezičnih prava koja je sebi osigurala Republika Hrvatska na tekovinama ZAVNOH-a i politike koju su provodili hrvatski partizani, ne samo komunisti i članovi Partije, poštovane su isprva hrvatske posebnosti u jeziku, pismu i obrazovanju. U okviru Ministarstva prosvjete ponovno je izdan Boranićev pravopis i propisan za hr-

vatske škole: izdane su hrvatske čitanke i poznata *Gramatika* autorâ M. Hraste, J. Brabec, S. Živković, te je zavladao kakav takav mir na području školstva, kulture i filologije. Bilo je sasvim naravno da u Hrvatskoj knjige srpskih pisaca budu tiskane srpskim jezikom, a knjige hrvatskih pisaca hrvatskim jezikom. U Srbiji se često i tada hrvatski tekstovi srbiziraju. U školskim svjedodžbama naš se jezik zvao starom formulacijom "hrvatski ili srpski", a u svakodnevnoj praksi "hrvatski jezik". Prijevodni pojedinih djela, prvotno prevedenih na srpski, za hrvatsku se sredinu jezično prilagođuju, tj. lektoriraju. Hrvatska jezična norma jasno je određena u školama, na radiju, u kazalištu, u novinama i književnim časopisima. Kad je utemeljeno Hrvatsko filološko društvo 1950., i kad počinje 1952. izlaziti "Jezik – časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika" hrvatskoj se normi posvećuje veća pozornost, a školski sustav izgrađuje osjećaj za pravilan, lijep i čist hrvatski jezik.

Kad je sazrelo vrijeme da se, prema stanju jezika, uredi hrvatski pravopis, i kad su se toga posla – na tradiciji hrvatskih pravopisa – prihvatili hrvatski filolozi, došao je poziv od Matice srpske iz Novoga Sada, s prijedlogom zajedničkoga pravopisa za hrvatski i za srpski jezik. Vjerojatno znajući za nastojanja hrvatskih filologa, srpski su filolozi pokrenuli Anketu o hrvatskom i srpskom jeziku na stranicama *Letopisa* Matice srpske, 1953. i 1954. Od sto deset pozvanih odazvalo se 36, dakle ni jedna trećina. Malo je bilo hrabrih, kao što je bio Julije Benešić, koji se izjasnio protiv svih jedinstava s jasnom porukom svima: tko je brz, sreću preskoči. Anketa je ipak urodila takozvanim Novosadskim dogovorom 1954.

Novosadski dogovor o književnom jeziku i pravopisu, iako je proklamirao ravnopravnost ijekavskoga i ekavskoga govora, otvorio je u Jugoslaviji prevlast ćirilice i ekavskoga govora, jer se on govorio u saveznoj administraciji, vojsci, diplomaciji, a prodoru srpskih riječi i izraza otvoren je put posebice kad je 1960. objavljen *Pravopis* obiju Matice jer su i srpski i hrvatski izrazi bili izjednačeni po pravilnosti, s prednošću srpskih, naravno. Svako upozorenje na takvo agresivno ponašanje bilo je odmah osuđeno kao nacionalističko, šovinističko, koje se kažnjavalo kao provociranje i širenje nacionalne, vjerske i rasne mržnje.

Mučno je i teško došlo do toga zajedničkoga Pravopisa. Jedinstvo se zagarovalo s mnogo primamljivih razloga: svaka će takva knjiga biti tiskana u velikom broju primjeraka, jer će ići po cijeloj državi, bit će jeftinija, pristupačnija, autorski će honorari biti veći, pa tako i slava književnička u oba plemena jednoga naroda, itd. Pozivali su se i na Bečki dogovor iz 1850., dajući mu ono značenje koje taj dokumenat nikad nije imao. Uostalom, nakon burne 1848. godine Vuk Karadžić od cara je dobio zlatan prsten za zasluge, a hrvatski su književnici i političari dobili po prstima. Mirko Bogović je 1853. pisao u Kolu (br. 9): "Odkako se u latinskoj azbuci i pravopisu stalo vukizirati, tj. po Vuku

pisati, od onda se udario razdor i anarkia u latinsko-hrvatskom pravopisu". Te je godine, zbog jedne pjesmice, a možda i zbog tih riječi Mirko Bogović dospio u teške negve – osuđen je na šest mjeseci teške tamnice. Naši su profesori, dolazeći iz Novoga Sada, govorili što su uspjeli spasiti od srpskih presezanja i od hrvatske pravopisne tradicije. U to su vrijeme profesori iz Srbije dolazili npr. u Hrvatsko zagorje nagovarati ljude od politike, tj. članove Partije, da prihvate ekavicu jer da je i kajkavski dijalekt ekavski.

Novosadski je dogovor i *Pravopis* koji je iz toga dogovora, pregovorima i kompromisima nastao, za srpske je filologe bio spretno dovršen proces koji je otvarao vrata novim presezanjima, dok su hrvatski filolozi smatrali da je on krajnja, opasna granica do koje su smjeli i mogli ustupiti pred silom jačega. Odmah se pokazalo da Srbi nisu zadovoljni jer nisu postigli što su htjeli i što su smatrali da im, po načelu većinskog naroda, pripada. Nisu bili zadovoljni ni Hrvati, jer su se dogovora samo oni držali, na svoju štetu; pritisak k tome nije prestao, nego se snažnije nastavio na svim područjima kulturnih i društvenih djelatnosti. I u Hrvatskoj, a posebice u Bosni i Hercegovini, gdje je problem pisma i jezika bio mnogo složeniji, širila se srpska jezična norma i ćiriličko pismo, potpomognuto političkim diktatom. Naši su se profesori često morali boriti s fantomima, s ljudima od politike koji nisu poštivali dogovoreno i potpisano. Tako su npr. okružnicom na Zagrebačkoj radiostanici bile zabranjene riječi: *tisuća, skladba, skladatelj, siječanj, veljača*, i neke druge. Drugdje su zabranjivali i posve uobičajene riječi, kao npr. u gimnaziji u Puli, gdje je profesoru zabranjeno upotrebljavati riječ *povijest*, u korist internacionalne riječi *historija*. Nekom su neodređenom odlukom Dnevne vijesti u 22 sata, kad se najviše slušaju, emitirane iz zajedničkog, tj. beogradskog studija. U zagrebačkoj, latiničkoj Borbi, koji je bio poluslužbeni i partijski list, prevedeni su i jezično prilagođavani tekstovi hrvatskoj normi ali je bio snažno izražen pritisak da svi tekstovi budu objavljeni u onoj jezičnoj postavi kako su uredništvu dostavljeni, tj. pretežno ekavicom. Srpska se strana tada posebice okomila na ije-kavicu, smatrajući je najvećom zaprekom jedinstvu jezika.

Profesor Ljudevit Jonke je tih godina često bio u prilici da brani hrvatske stavove, ali je zato od srpskih kolega bio prozivan i sumnjičen, te na više mjesta u svojim člancima rezignirano ponavlja da ne voli polemizirati, ali da je na to prisiljen. Zbog njegove pomirljivosti, staloženosti i razboritosti izabran je za predsjednika Matice hrvatske 1970.

Otvoreni problemi hrvatskoga jezika s jedne i srpskoga s druge strane jasno su se ocrtili na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu, u rujnu 1965. Jezične posebnosti utvrđene su, bar kod onih koji su jezik sustavnije promišljali, kao jezične varijante, ali ipak u okviru opće norme. Tada je i sa srpske strane, u referatu Milke Ivić, utvrđeno da postoje dvije varijante srpsko-

hrvatskoga jezika, jedna istočna, beogradska, i druga zapadna, zagrebačka. Varijante se nisu smjele imenovati po nacionalnom određenju, nego po kulturnom središtu. Pri normiranju zajedničkoga jezika, po mišljenju referentice, to svakako treba uzeti u obzir. Ta je konstatacija, sa srpske strane, podijelila učesnike, jer dio srpskih filologa nije htio ni mogao prihvatiti takvu formulaciju, a hrvatski filolozi imali su bar osnovicu da se pod koprenom varijanata zalažu za onaj tip jezika koji se u tradiciji održavao i bio hrvatski. Zanimljivo je da su bosanski filolozi isticali kako kod njih vlada potpuna ravnopravnost jezika, odnosno varijanata, prava jezikoslovna arkadija, idila u jezičnoj politici. Napadaji na integritet hrvatskoga književnog jezika mogli su se snažnije očekivati nakon dovršenja *Rječnika* obiju Matica: u Zagrebu su dva sveska izašla 1967. Pokazalo se da srpski filolozi i leksikografi ne poštuju ni jedan dogovor, te je u Matici hrvatskoj nakon neuspjelih dogovora početim 1969. o daljnjem uređivanju *Rječnika* odlučeno, u siječnju 1971., da se od daljnjeg izdavanja takvoga *Rječnika* odustaje.

U takvim je okolnostima sastavljena i u Matici hrvatskoj prihvaćena Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, 13. ožujka 1967. Deklaracija je plod svestranih, dubokih i odgovornih promišljanja o hrvatskome jeziku i njegovoj ulozi u hrvatskome narodu. Nije tada bio u pitanju samo jezik nego i sve posebnosti hrvatskoga naroda, što se lako očitava u tekstu Deklaracije, iako nam se on danas čini i naivan i jednostran. Deklaracija je postala razdjelnicom u povijesti hrvatskog naroda sredinom XX. stoljeća; ona je pokazala da unatoč političkim pritiscima, kritikama i osudama, Hrvatima nema drugoga puta, ako žele sačuvati svoju individualnost i integritet, nego vratiti se svome jeziku, jer je on čuvao i sačuvao, i čuva danas hrvatsku samosvojnost u granicama države, ali i svugdje tamo gdje Hrvati žive.

Sažetak

Dr. Josip Bratulić. Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 800.853(091):808.62, pregledni članak
primljen i prihvaćen za tisak 18. ožujka 1997.

On the Eve of the Declaration

The article offers a brief history of Croatian in terms of the pressures exerted upon it: by Latin in the Middle Ages, followed by German, Hungarian, Italian and, since late 19th century, Serbian. The author deals in detail with the pressure of Serbian, which on March 17th, 1967 was answered with the Declaration on the Name and Status of Standard Croatian. The Declaration showed that, in spite of pressures, criticisms and censures, there was no other way for Croatians if they intend to preserve their individuality and integrity than to go back to a language of their own.